

811.111'342.9

МОВЛЕННЄВА МЕЛОДИКА ЯК ПРОСОДИЧНИЙ МАРКЕР КОГНІТИВНИХ СТРАТЕГІЙ АНГЛОМОВНОГО ЛЕКЦІЙНОГО ДИСКУРСУ**Полєєва Ю. С.**

Стаття містить результати перцептивного аналізу мовленнєвої мелодики як маркера когнітивних стратегій англomовного лекційного дискурсу. Запропоновано програму та методику формування експериментальної бази й аналізу фактичного матеріалу. Вивчення мелодики передбачало дослідження шкали, ядерного тону, висотно-тонального рівня та мелодійного діапазону.

Ключові слова: перцептивний аналіз, мелодика, просодичний маркер, актуалізація, когнітивні стратегії, лекція, сприйняття інформації.

Статья содержит результаты перцептивного анализа речевой мелодики как маркера когнитивных стратегий англоязычного лекционного дискурса. Предложена программа и методика формирования экспериментальной базы и анализа фактического материала. Изучение мелодики предусматривало исследование шкалы, ядерного тона, высотнo-тонального уровня и мелодического диапазона.

Ключевые слова: перцептивный анализ, мелодика, просодический маркер, актуализация, когнитивные стратегии, лекция, восприятия информации.

The present paper contains the results of the perceptual analysis of speech melody as a marker of cognitive strategies of the English lecture discourse. The program and method of forming the experimental framework and the analysis of factual material are stated. The study of speech melody involved investigation of scale, terminal tone, pitch level and pitch range.

Key words: perceptual analysis, speech melody, prosodic marker, actualization, cognitive strategies, lecture, information perception.

Інформація, що міститься в лекції, переважно сприймається через слухові аналізатори, тому дослідження просодичного оформлення лекції є центральним у розумінні когнітивного механізму сприйняття. Когнітивні стратегії задаються лектором при їх продукуванні та можуть бути виявлені при сприйнятті. Когнітивні стратегії розуміються як шлях вирішення мисленнєвих (у тому числі і тих, що вербалізуються у мовленнєвій діяльності) завдань [2, с. 37]. Таким чином, у процесі продукування мовлення когнітивні стратегії реалізуються як мовленнєві, й мають двоїсту *когнітивно-мовленнєву* сутність.

Основою для дослідження просодичного маркування когнітивних стратегій є принципи організації та актуалізації інформаційної структури дискурсу. Низка аргументів свідчить про значущість поділу інформації на “нову” та “дану” в когнітивних механізмах сприйняття [1; 6]. Це явище діє як механізм активізації знань адресата та розглядається як одне з двох основних *когнітивних принципів* побудови когнітивної площини дискурсу (О. С. Кубрякова, В. З. Дем’янков, Ю. П. Панкрац, Л. Г. Лузіна, У. Л. Чейф, Е. Прінс). Таким чином, у світлі новітніх тенденцій когнітивного підходу до мовних й мовленнєвих явищ, *актуальним* убачається погляд на просодичне маркування “даного” і “нового” в реченні з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми, під ракурсом, що ще не опинявся у полі зору фонетистів. *Meta* цієї статті – викласти результати перцептивного аналізу мовленнєвої мелодики як маркеру ефективних когнітивних стратегій лекторського мовлення.

Дослідження просодичної актуалізації когнітивних стратегій здійснювалося відповідно до основних завдань дослідження за розробленою методикою, яка ґрунтується на *комунікативно-когнітивному підході* до вивчення одиниць супraseгментного рівня. У роботі було впроваджено комплексну методику когнітивного дослідження просодії, яка передбачала залучення, крім традиційних фонетичних

методів, спеціального перцептивного експерименту з елементами психолінгвістичного аналізу. Психолінгвістичний експеримент дозволяє звернутися до свідомості слухача й визначити ступінь засвоєння інформації залежно від просодичної актуалізації когнітивної стратегії, реалізованої мовцем. В основу дослідження просодичних параметрів покладено *комбінований перцептивно-акустичний фонетичний метод з елементами загальної лінгвістики* [4, с. 16].

В результаті психолінгвістичного дослідження було відібрано мовленнєві зразки лекторів-дикторів ($n = 6$), які були охарактеризовані аудиторіями-інформантами ($n = 36$) як “добре”, “посередньо” або “погано”, залежно від ступеня сприйняття інформації. Для зручності проведення експерименту кожний диктор отримав код та відповідний цифровий індекс: диктор чоловік – ДЧ, диктор жінка – ДЖ.

Другим етапом суб'єктивного, а саме аудитивного аналізу, стало дослідження експериментального матеріалу аудиторіями-фонетистами. На цьому етапі учасники експерименту повинні були визначити суб'єктивні перцептивні кореляції акустичних ознак просодичної актуалізації когнітивних стратегій дискурсу лекції. У цій статті ми детально зупинимось на обговоренні результатів дослідження мовленнєвої мелодики, якій належить пріоритетна роль у комплексі просодичних засобів.

Аудитивний аналіз проведено за спеціально розробленою анкетой, що містила завдання за поданими градуальними шкалами, обґрунтованими А. А. Калитою [3, с. 97–98]. Для опису вказаних вище параметрів використовувалися шкали комплексу перцептивних градацій:

- *тип інтонаційної шкали*: поступово спадна ступінчаста, поступово спадна ступінчаста з перерваною поступовістю, спадна ковзна, спадна скандентна, поступово-висхідна, плавно-висхідна, рівна (висока, середня низька);
- *тип термінального тону*: спадний, висхідний, висхідно-спадний, спадно-висхідний, рівний з урахуванням рівнів їх початку та завершення;
- *тип передшкали*: низька, середня, висока;
- *тональний діапазон*: вузький, звужений, середній, розширений, широкий;
- *висотно-тональний рівень*: екстрависокий, високий, середній, середньо-підвищений, середньопонижений, низький, екстранизький.

Нижче подано детальний опис отриманих результатів по кожному з проаналізованих параметрів.

Як уже зазначалось, аналіз характеру мовленнєвої мелодики передбачав дослідження шкали, ядерного тону, висотно-тонального рівня та мелодійного діапазону. Розгляд опційних елементів композиції мелодійного контуру було розпочато з важливого компонента просодичної актуалізації значущої інформації – шкали. У ході дослідження ми класифікували шкали відповідно до концепції М. А. Соколової [5, с. 154–158]. Найбільш уживаними мелодійними шкалами зразків “добре” виявилися спадна ступінчаста та рівна середня. Відзначимо, що у цій підвибірці аудитори фіксували висхідні мелодійні шкали частіше, ніж у “посередньо” й “погано”, де загальний мелодійний контур має переважно спадний характер. Як правило, у зразках “добре” більш емоційно забарвлені мелодійні контури нової інформації протиставляються нейтральним контурам на фонівій. Емфаза створюється за рахунок використання ковзних низхідних та висхідних шкал; модифікацій передшкали (висока або низька); варіювання (розширення або звуження) мелодійного діапазону шкали; розширення діапазону ядерного тону. В інших досліджуваних зразках розбіжностей у маркуванні не засвідчено: переважає спадний характер як на фонівій, так і на новій інформації. Наведені нижче приклади відповідають загальній тенденції щодо інтонаційного контуру досліджуваних зразків.

Наприклад:

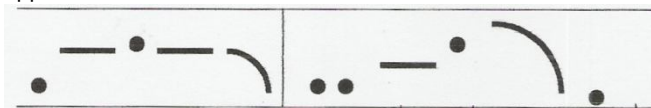

Схема-тонограма фрази “When ‘people ‘feel ” ill, they complain of ‘symptoms” ДЧ2 (“добре”).

ДЧ2, який отримав оцінку інформантів “добре”, у наведеному прикладі використовує рівну середню шкалу з низьким спадним тоном вузького діапазону на фоновій інформації, а на важливій – висхідну скандентну, що поєднується з високим спадним ядерним тоном широкого діапазону. Емоційна й емпатична забарвленість шкал та фінальних тонів у цій фразі сигналізує про ступінь важливості інформаційних квантів, що надходять до слухача. Відсутність такої мелодійної актуалізації призводить до погіршення якості сприйняття. Аналіз переконливо довів, що чітке відокремлення мовцем нової та фонової інформації сприяє її кращому засвоєнню. Навпаки, відсутність різниці в просодичній актуалізації лектором інформаційних блоків не сприяє її прийому на слух.

Наприклад:

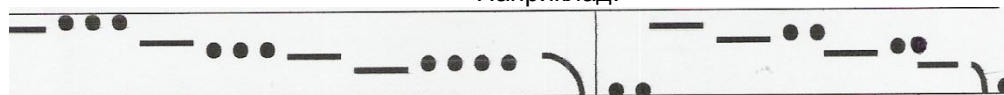

Схема-тонограма фрази “There will be occasions when a draft quality will suffice, for your own use or some other in-house function”. ДЖ5 (“посередньо”)

Наведена схема-тонограма демонструє вживання лектором спадної скандентної шкали у поєднанні з низхідним ядерним тоном вузького діапазону як на важливій, так і на менш значущій інформації. Як наслідок, таке мелодійне оформлення знижує ступінь засвоєння інформації слухачем. Найбільш уживаними термінальними тонами у підвибірках, що були позитивно схарактеризовані інформантами, є спадні тони: високий спадний широкого діапазону на “новій” й низький спадний вузького діапазону на “даній” інформації. Незважаючи на відповідність загальній тенденції переважного вживання спадних тонів у лекції, існують деякі розбіжності в мелодійному оформленні мовлення з різним ступенем сприйняття інформації. Високий спадний ядерний тон є характерним для “добре” і практично відсутній в інших досліджуваних підвибірках, а найбільш уживаним складним тоном тут виступає низький спадно-висхідний. Для “добре” також було відзначено вживання спеціального підйому, як засобу підсилення та надання промінантності окремим словам дискурсу. Крім того, спеціальний підйом порушує регулярність спадної шкали й утворює мелодійний контур з порушеною поступовістю. Фізично цей просодичний параметр відбувається як за рахунок висотно-тональних характеристик мовлення, так і за рахунок силового компоненту. Перцептивно він сприймається як підвищення. Загалом висхідні й спадно-висхідні тони у підвибірці з оцінкою “добре” фіксувалися частіше, ніж у “посередньо” та “погано”.

Наприклад:

ДЖ3 (“добре”)

→Now | 'let's \ turn to the 'first of the 'three °topical \ issues. || It's the ^question of 'raw ma' terial \ prices. || "Raw ma'terial \ prices. || ,LDCs are `worried | that in'dustrial \ countries are ex\ ploiting \ them. || Ex^ploiting them | by 'buying 'raw ma' terials from °them at 'low \ price. || And then 'sending the 'same \ raw ma' terial \ back to them | in the 'form of manu'factured \ goods. || 'But | at a `much \ higher \ price. || Countries | which pro, duce 'primary co \ mmodities | 'like `coffee, | for 'example, | or `minerals °like \ copper, | would ^love to be \ able to \ copy the "oil- pro, ducing \ countries. || They'd °love to 'triple the \ price of their 'primary \ products, | but at the 'same \ time | 'not \ suffer a sig, nificant re, duction in the "quantities de, manded. |||

ДЧ2 (“добре”)

*‘Hello! || In ‘this ,lecture | we are ‘going to ,look at ‘what we °mean by ,illness and
 ‘disease. || ‘You might ,think | that ‘illness and di‘sease are sy ,nonymous, | ‘that is
 they ,mean the ,same ,thing. || But ‘that’s ‘not ,quite ,true. || ‘Let me ex‘plain
 the ,difference. || ,Illness | is the ex‘perience of ‘feeling un ,well: | it is the ‘feeling
 of ‘ill- ,health | that ‘often ac“companies di ,sease. || Di ,sease | is a dis‘turbance of
 the ,structure | or ,function | of ‘part of the ,body, | for ,instance by ,cancer | or
 in‘fection with ,micro ,organisms. || It is ,something that can ,usually be ‘measured
 in ,some ,way | or ‘looked °down ‘under a ,microscope. || But “is this ,difference
 of any im‘portance? || And if ,so, | ^why? || ‘That’s ‘what we’ll °be con ,sidering
 to ,day. |||*

ДЖ2 (“погано”)

*‘Good ,morning ,everyone! || ‘Welcome to the ‘model ,office. || ‘Last °week I
 ‘showed you a ,round the ,office | and ‘indicated °some of the ,range of e ,quipment
 we ,have here for ,students to ,practice ,using. || You have ‘just had a ,lecture on
 pe ,ripherals, | ,haven’t you? || , Well, | I ‘said I’d ‘talk to you in ‘more ‘detail
 to ,day about ,printers, | so ,here we ,go. |||*

У цілому тематичні інформаційні блоки характеризуються більшою тональною варіативністю, ніж рематичні, для яких визначальними залишаються спадні тони. Це пояснюється смисловою структурою рематичного блоку, який орієнтований на оптимальну актуалізацію головної інформації. За Д. Бразилом [7] спадні тони є прокламаційними, що передають “нову” інформацію. Згідно з тією ж концепцією, висхідні тони вказують на ту частину повідомлення, яка потребує реактивації, а їх використання свідчить про те, що адресант-мовець намагається посісти домінуючу роль у дискурсі.

Серед фразових наголосів у “добре” було відзначено більшу кількість емфатичних та логічних наголосів і тонів. Емфаза створюється за рахунок збільшення показників усіх просодичних засобів (висоти тону, гучності, тривалості). У зразках “посередньо” й “погано” переважають синтагматичні наголоси.

Розгляд *мелодійного діапазону* як засобу маркування інформації у дискурсі проводився на рівні синтагми. Результати опрацювання мелодійного діапазону синтагм дали можливість отримати такі відносні показники: “добре” – розширений – 73 %, середній – 20,7 %, широкий – 6,3 %; “посередньо” – розширений – 16,7 %, середній – 80,2 %, звужений – 3,1 %; “погано” – розширений – 40,6 %, середній – 43,1 %, звужений – 16,3 %. Одержані дані подаються нижче у вигляді зведеної таблиці даних (табл. 1).

Таблиця 1

**Зведена таблиця результатів аналізу
мелодійного діапазону синтагм (%)**

ступінь сприйняття інформації	Діапазон				
	вузький	звужений	середній (нормальний)	розширений	широкий
добре	0,00	0,00	20,7	73	6,3
посередньо	0,00	3,1	80,2	16,7	0,00
погано	0,00	16,3	43,1	40,6	0,00

Як демонструє таблиця 1, синтагми зразків “добре” здебільшого актуалізуються в розширеній зоні мелодійного діапазону (73 %), водночас переважна більшість реалізацій (80,2 %) зразків “посередньо” припадає на середню зону. Неоднозначна ситуація спостерігається у використанні діапазонів зразків “погано”. Так, майже у рівних частках зареєстровано функціонування середнього (43,1 %) й розширеного (40,6 %) діапазонів.

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що розширений діапазон є більш сприятливим для сприйняття усної інформації. Такий діапазон мелодики виступає орієнтиром для слухача у реалізації когнітивної стратегії лектора. Відповідно звуження діапазону призводить до зниження ступеня сприйняття інформації. Відзначено, що варіювання мелодійного діапазону в межах дискурсу зумовлюється інформаційним навантаженням і ступенем емоційної насиченості кожного конкретного фрагменту.

Результати студіювання висотно-тонального рівня фраз у мовленнєвих зразках із різним ступенем сприйняття інформації дозволили встановити таке (табл. 2): у зразках “добре” превалює середньопідвищений тональний рівень (67,2 %); більшість реалізацій (58,6 %) з сукупності “посередньо” знаходяться у високому регістрі. Відмінною рисою зразків, що були негативно охарактеризовані інформантами стало домінування середньозниженого висотно-тонального рівня (62,3 %).

Таблиця 2

**Зведена таблиця результатів аналізу висотно-тонального
рівня синтагм (%)**

ступінь сприйняття інформації	Висотно-тональний рівень					
	екстра- низький	низький	середньо- знижений	середньопід- вищений	високий	екстра- високий
добре	0,00	0,00	13,7	67,2	19,1	0,00
посередньо	0,00	0,00	0,00	41,4	58,6	0,00
погано	0,00	0,00	62,3	37,7	0,00	0,00

Отже, на перцептивному рівні мелодика як маркер ефективних когнітивних стратегій лекційного дискурсу характеризується поступово спадними та рівними шкалами в поєднанні з низькими й високим спадними тонами переважно середнього та розширеного діапазонів. Розрізнення мовцем мелодійних контурів на новій і фоновій інформації ефективно актуалізує когнітивну стратегію мовця. Інформація реалізується здебільшого в розширеній зоні тонального діапазону, із погіршенням якості сприйняття частка розширеного діапазону значно зменшується. Дослідження висотно-тонального рівня виявило, що домінування середньопідвищеного регістру з тенденцією до високого позитивно вплинуло на ступінь сприйняття інформації у лекції.

Перспективу подальших досліджень може скласти іструментальний аналіз акустичних корелятивів перцептивних показників мелодики із застосуванням

новітніх комп'ютерних програм і технологій. Інструментальні виміри значно уточнюють дані, отримані при чуттєвих оцінках, та дають можливість дослідникові провести багатосторонній і багатофакторний аналіз об'єкта дослідження. Зокрема, планується розглянути такі показники значень частоти основного тону (ЧОТ): напрям зміни руху ЧОТ; максимальна і мінімальна ЧОТ; локалізація максимумів і мінімумів ЧОТ; частотний діапазон; типи тонального контуру завершення з урахуванням їх діапазону.

Література

1. Абашина В. Н. Роль актуального членения в процессах, связанных с вербализацией когнитивной деятельности, 2004 [Электронный ресурс] / В. Н. Абашина. – Режим доступа до журн.: <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/kultNar/knp.htm>. 49-1/knp49 -1-7-9.htm. – Назва з екрана.
2. Аксенова Г. Н. Когнитивные стратегии аргументативной деятельности: на материале судебной речи : дис. ... канд. филол. наук : спец.10.02.19 / Аксенова Галина Николаевна. – Барнаул, 2005. – 199 с.
3. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу емоційного висловлювання : монографія / Алла Андріївна Калита. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
4. Потапова Р. К. Язык, речь, личность / Р. К. Потапова, В. В. Потапов. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 496 с.
5. Соколова М. А. Практическая фонетика английского языка : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / М. А. Соколова, К. П. Гинтовт, Л. А. Кантер, Н. И. Крылова, И. О. Тихонова, Г. А. Шабдаш. – М. : Гуманит. изд. центр "ВЛАДОС", 2001. – 384 с.
6. Янко Т. Е. Когнитивные стратегии в речи: коммуникативная структура русских интродуктивных предложений / Татьяна Евгеньевна Янко // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 37–59.
7. Brasil D. The Communicative Value of Intonation in English / David Brasil. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 188 p.